

GY. SZABÓ ANDRÁS

„Vérem hullásával, ha hozzám hajlanál...”

Venus két arca Balassi költeményeiben

GY. SZABÓ ANDRÁS (1953) Budapest

Amikor 1578-ban Ungnad Kristófné született Losonczy Anna belép Balassi Bálint életébe, a huszonéves fiatalember még nem sejt, hogy olyasvalaki került a közelébe, akinek személyét majd egy összetett jelentésű mitológiai istenalakon keresztül fogja megjeleníteni. Még nem sejt, hogy a rá váró szerelem ennek az istenalaknak egyszerre két, egymásból következő aspektusát fogja majd előhívni benne, hűen tükrözve ennek a szenvedélyes, ám „búszerző szerelemnek” minden stációját.

A római mitológia alakjai közül Venus és fia, Ámor (Balassinál Cupido névváltozatban) az Anna- és Julia-versek legsűrűbben előforduló szereplői. Tüzes szikráival a szerelmet lángra lobbantó Cupido és édesanyja legtöbbször együtt tűnek fel énekeiben, hogy az irodalmi hagyomány szerint segítsék vagy épp elveszejtsék a vers alanyát a szerelmi szenvedély útvesztőiben.

*Szép Venust azért már kis fiával jótéért
míg élek, mind áldom
Hogy jóra hozta szerelmesemmel
vétkemért gonoszul fordult dolgom*

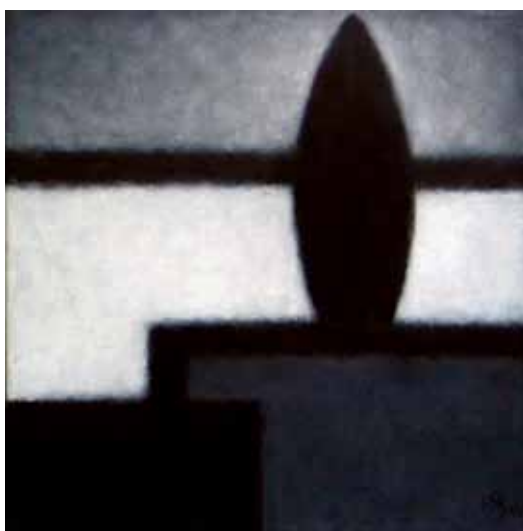
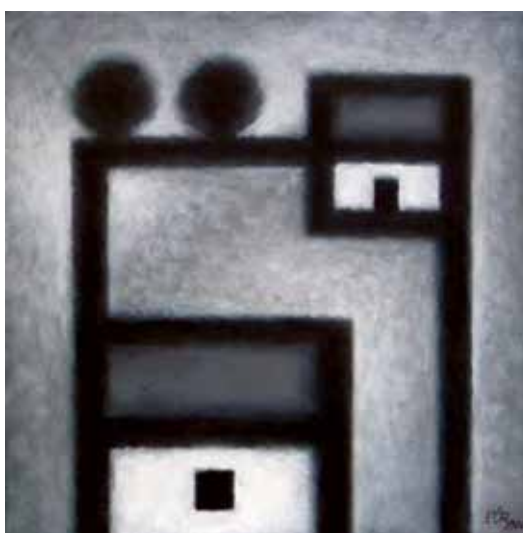
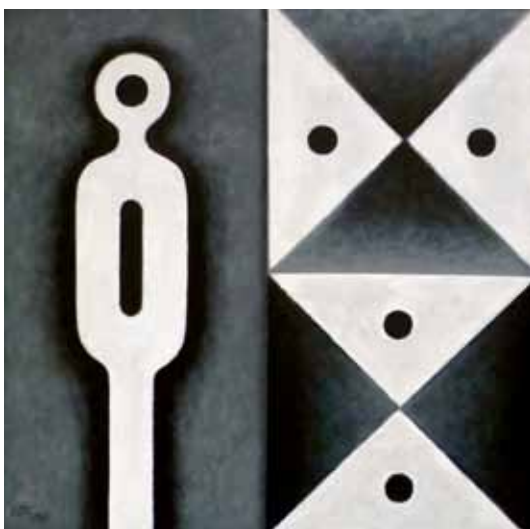
– írja a *Nő az én örömem* kezdetű énekben. Életrajzi tény, hogy „Venus-asszony” nem tartja meg Bálintot állhatatosan az Anna iránti szerelemben, kísérti őt más kegyesek képében is, kiknek Bálint nem tud, nem akar ellenállni. A Balassi által komponált versgyűjtemény, a Nagyciklus *Hatodik verse* erről a másokra irányuló vonzalomról is szól, jöllehet a versfőben szereplő Bebek Judittal még erdélyi tartózkodása idején, 1575–76 táján találkozott a fiatal főúr. Egyenes természetével „szép lilioszálként” áll előttünk a kedves, ködből napként kivilágzó alakját Venushoz hasonlítja a költő. Ugyanennek az istenasszonynak közbenjáró segítségét látja Anna közeledésében a fentebb már idézett versben: finom rajzú képekben számol be ennek a hullámmzó kedélyállapotú, ellenállhatatlan szépségű asszonynak hozzá való szerelméről.

*Megengedett, fogott kezet
megbékéltett kegyelmesen,
Halálomtól megtérített,
engem csókolván édesen
.....
Örömmre fordít, ha szólít
magához édes szavával,
Boldogít, ha hozzá szorít
ölelve gyenge karjával.*

Ha másért nem, hát bánatában kell, hogy osztozzon Venus és Cupido, ha szíve fejedelme épp kegyetlen hozzá.

*Engem már szép Venus az ő édes fiával,
Cupidóval sirasson,
Nyavalyás voltomban, mint régi szolgáját,
keservessen megszánjon,
engemet ő ohajtson.*

(Nő az én örömem)

EÓRY EMIL,
Kulcsemler, 2016; Félelem, 2016;
Magányos ház télen, 2015; Porta, 2015;
A szomszéd háza, 2015; Táj, 2015

EŐRY EMIL, Szobanövények, 2015

A kapcsolatukban oly ritkán beköszöntő harmóniát, a kölcsönös intenzitású vonzalmat Bálint a szépség és szerelem istenasszonyának köszöni hálával, aki ekkor még közvetítőként, segítőként jelenik meg versei horizontján.

A Nagyciklus második harminchárom költeményében a Julia-versek azonban egészen más tartalmú, jelentésében, mozgásában megváltozott képet mutatnak a szépség és szerelem istennőjéről. Mintha valóban Venus kerítené hatalmába a mitológia forgatókönyve szerint Bálintot: az Anna-ciklusban a még háttérben maradt közvetítő mitológiai istenalak a hús-vér elevenségű szépasszony mellé kerül, külön életre kel, korábban nem ismert teret és hatalmat nyer a költő világában. Egyenesen Losonczy Annából, a hódolattal megrajzolt szép léptű, nyájas és haragvó (tehát nagyon is földi) Annából sarjad ki, lép elő ez az égi tünemény, a szerelmi szenvedély istennője. Metamorfózis? Mondhatjuk annak is.

A két részre osztott Nagyciklus második felét ezekkel a sorokkal vezeti be Balassi, miután a korábbi énekek kronológiai határait a gyermekségétől Dobó Krisztinával kötött házasságáig terjedő időszakban jelölte meg: „Ezek után immár akik következnek, azokat mind kiket házasságába, kiket a feleségítül való elválása után szerzett. Jobb részre a virágénekeket inkább mind Juliárul, mely nevére azért keresztelte a szerelmesét, hogy a régi poétákat ebben is kövesse.”

A versek központi alakja tehát még mindig Anna, kinek nevét antik példák és a korabeli, latinul író reneszánsz költők nyomán nevez el Juliának. Csaknem tíz év telik el első találkozásuk óta. 1587 novemberében meghal Losonczy Anna férje, Ungnad Kristóf; negyed év múlva a nagyszombati érseki szék törvényesen is felbontja házasságát unokatestvérével, Dobó Krisztinával: szabad az út Anna-Julia kezéhez. A Julia-versek, amelyek 1587 és 1589 között születnek, a remény, az ostrom lázában kerülnek papírra, azzal a nem titkolt vágygal, hogy Annát magához hódítsa. A Nagyciklus *Ötvenedik verse* a Juliáról szóló költemények lélektani csúcspontja, lírai remeklése. Már címe is árulkodó, hű tükre a költő lelkiállapotának: „Juliát hasonlítja a szerelemhez, mely hasonlatosságot a Julia dicséretén kezd el.” Nem kevesebbet állít Balassi kedvese dicséretében, mint Juliának Venusszal való egylényegűségét. A valóságos hús-vér nőben a szerelem istenasszonyát látja megtestesülni. A megittasult érzés egy isteni formában tünteti fel kettejüket, Anna minden megnyilvánulása visszahull a szerelmi szenvedélyt lényében hordó pogány istenre.

*Vagy áll, ül, nevet, sír, örül, levelet ír,
szerelem is azt teszi,
Vagy mulat, énekel, vagy sétál alá s fel,
szerelem azt míveli,
Mert mint jó barátját, Venus asszony fiát
kézen fogva viseli.*

Vagyis maga Anna lesz Venus asszony fiának kísérője, átveszi az anya szerepét. Mennyire más ez a Venus-Anna kettős, mint a Nagyciklus első harminchárom versében! Az Anna-versek már idézett darabjaiban Venus és Cupido mint az érzéki vonzalom közvetítői jelennek meg, a ciklusnak ebben a versében Anna és Cupido kézen fogva jár; a költő révült víziójában Julia istenasszonnyá magasztosul, ő maga Venus.

*A Paradicsomban termett szép új rózsza
dicsőséges orcája,
Testszín ruhájába aki őtet látja,
szép Venusnak alítja...*

A szerelem és szenvedély istene uralja a verset, s ez az isten most már mindent megtehet: kiforgatja az embert önmagából, kénye-kedve szerint játszik vele, tehetetlenné, kiszolgáltatottá alázhatja. Hatalmának ezen a pontján jelentkezik lényének az előbbiekből következő másik aspektusa. Ez is hozzátartozik istenalakjához. Venus a görögöknél Aphrodité, az érzéki szépség és szerelem istennője, de ő Aphrodité Melaina, a „fekete” istenasszony és Androphonosz, a „férfióló” is, aki démoni erejével elveheti az ember életét. A régi görögök a legidősebb Moirának, a végzet istenasszonyának tekintették, és a gyász fogalmához köthetően Venus Libitinaként feltűnik a rómaiaknál is. Venus

tehát nemcsak a szerelmi szenvedély istenasszonya, de a szenvedély révén a szerelmi vonzalmat megszüntető halálé is: Élet-halál isten. Balassi ezt a démoni, leigázó, életet kioltó istent jeleníti meg verse második részében. Losonczy Anna lénye minden rezdülésével szerelemre gerjeszti Bálintot, de ez a szerelem nem talál viszonzásra: a vers végén egy orvosi szike élességével különíti szét újra a szerelmet és Annát, melyet egyazon fogalomként azonosított korábban.

*Kegyess a szerelem s Julia kegyetlen,
engem halálra üldöz,
Szerelem mely édes, Julia oly mérges,
mert engem csak ver földhöz.*

„Halálra üldöz”, „ver földhöz” – bizony, ez már nem a tündökletes szépségét feltáró, csodálni való Venus-asszony, hanem a csúfondáros, az embert lényéből kiforgató, leigázó isten, aki „világbíró” hatalma magaslatán életet is veszthet. A Nagyciklus *Ötvenharmadik verse*, mely a hét planétához hasonlítja Juliát, már a lemondás poézise. E zseniálisan komponált költemény hét égitestben láttatja szerelme kiválóságát, Julia szép volta a költői vízióban briliáns foglalat az égi planétáknak. Az égitestek között ott szerepel a „több szép közt létében mindenkor ékessen” feljövő Venus is, de a hiteles képet Juliáról ekkor már Mars csillag tartogatja.

*Miképpen Mars csillag jó vitéz, jó hadnagy,
fegyverével mindent győz,
Úgy két szép szemével mint két éles törrel
Julia győz, megkötöz;
Nincs oly jeles vitéz, valaki reá néz,
kit meg nem bír s tömlöcöz.*

Ezek a versek 1589 tavaszán, nyarán születtek. Egyre inkább a lovagi költészet elérhetetlen nőalakjává merevedik a valamikori Anna, ahogy kapcsolatuk, vélhetően mindkét fél hibájából, a vég felé közeledik. Elérhetetlen lesz, a szó valóságos értelmében is: kerüli a Bálinttal való találkozást. Erre utalnak az *Ötvenhatodik vers* sorai:

*Jussak már eszedben, láss meg keservemben.
magad jöjj, mást ne küldözz!*

Ugyanebben a versben kétségbeesetten szakad fel benne a kérés: „Add már látni magadot!” Levelet ír, nem is egyet, megalázkodik, de régi szerelme feleletre sem méltatja.

*Sok könyörgésemre, szép leveleimre
csak választ sem tész nékem?*

Amit nem ír meg Venusról, a porba is sújtóról, a leigázóról Balassi, azt majd megírja manierista burjánzással tanítványa, Rimay János. Nem lehetetlen, hogy mestere zátonyra futott szerelmi kapcsolata is segíthette e sorok megfogalmazását:

*Venus, fajtalan hús,
Csipkébül tekert gúzs,
Elmének bojtorjánja,
Szederjtermészető,
Ragadó beszédő,
Bujaságnak oltványa,
Kis gyönyörűséggel,
Soknak nagy veszéllyel
Romlásának kormányja!
(Venus, fajtalan hús)*

Az *Ó nagy kerek kék ég*, a végső elkeseredésben született vers, melyben teljes sugarában tűnik fel még egyszer Losonczy Anna személye: „Ez az Juliáról szerzett énekeknek az vége.” A maradék remény is elveszett kettejük jövőjét illetően, s ebben a kizsájtottságban, a magárahagyottság megsemmisítő érzetében még egyszer megjelenik előtte régi kedvese. Ám hiába bolyong „hegyeken, völgyeken”, „tövis közt bokorban, sok esőben, hóban” emléke elől menekülve, a látható világ minden természeti jelensége őt juttatja meggyötört elméjébe. (Csokonait lepi meg így Lilla kísértő képmása Somogy felé mentében a Balaton partján.) Menekül. „Egy szép szűz” (Sofia-Zsófia) gyújtja lángra, kurtizánokkal vigasztalódik Bécsben, de a szerelemről versben majd csak a dembnói idillben, Célia környezetében lesz újra magasztos mondanivalója. Soha ilyen kiábrándultan, marón gúnyosan nem írt erről az áldó-sújtó, sorsát alakító szenvedélyes vonzalomról, mint itt, a *Hatvankettedik* versében, nem tagadva ugyanakkor, hogy élete elszakíthatatlan részének tekinti a szerelmet.

*Vitézek karjokkal, kígyók fulájkokkal,
bikák szarvokkal sértnek,
Körmökkel szép sólymok, foggal oroszlányok
szagatnak az mit érnek,
Csak az szép leányok s az baziliskuszok,
hogy az szemekkel ölnek.*

Baziliskusz: ez a karmos lábú, sárkánygyíkként ábrázolt mérgező tekintetű és leheletű mitológiai állat kerül az összevetésben a szép leányok mellé, ha a szemmel verés öldöklő tudományáról esik szó. Az idők folyamán megrajzolták küllemét tollal és pikkellyel, szárnyal és anélkül, egy nem változott szörnylényéhez kötve soha, a tekintete, mely Plinius szerint a köveket is képes megrepeszteni. Mikor született a vers? „Szent Lőrinc nap után, az ezeröttszázban és az nyolcvankilencben”, tehát augusztusban, amikor Forgách Zsigmond, a Balassinál tizenhárom évvel fiatalabb főúr mint első számú férjjelölt szerepel régi szerelme oldalán. A Losonczy Annának készült nászajándékkal, a *Szép Magyar Komédiával* egyedül irodalmunk gazdagodott, Anna nem tartott igényt rá. Szeptemberben kezét adja Forgách Zsigmondnak. Kecsesen cizellált, pasztell finomságú rajzai Dembno úrhölgyéről (fogadjuk el mi is a Wesselényiné Szárkány Anna-Célia beazonosítást) hányatott életének legszebb állomását őrzik, gyöngyszemei Balassi szerelmi költészetének, de egyetérthetünk Ágh Istvánnal abban, hogy ezekben a versekben már nem a mennyei istenséget emeli magasba, mint Juliával tette, hanem „földi szépséget halmoz el mennyei ékességgel”. Egy nagy ívű költői pálya további ormokat hódít meg magának, egy mozgalmas, hányatott életút ekkor szenved törést, gyógyíthatatlanul.

